

Людмила БУЛІАКОВА (Львів)

Причини змін традиційного жіночого одягу Тернопільщини на зламі XIX – XX ст.

Серед явищ традиційно-побутової культури народний одяг вважається достатньо консервативним елементом. Це пов'язане в першу чергу з натуральним виробництвом матеріалу для його виготовлення та ритуальним призначенням окремих компонентів вбрання, що виконували роль магічних символів (сорочка, пояс, кожух тощо). Традиційна народна одяга завжди поєднувала в собі утилітарну й естетичну функції. Вона була красивою — за уявою не одного покоління людей, зручною — за їх поняттям про зручність.

Однак невідкладний моді впродовж віків народний одяг на зламі XIX – XX ст. почав зазнавати кардинальних змін. В орбіту моди були утягнені найважливіші соціальні, економічні процеси, що охопили суспільство, тому в ній, як у дзеркалі, відображалися більшість протиріч тогочасного життя. Цей короткий, але повний динаміки період привів до принципових змін у конструктивних й художніх особливостях українського традиційного одягу. Найважливішим фактором, що мав вирішальний вплив на утворення нових форм в одязі стала промисловість.

Розмірковування з приводу змін, яких зазнали форми, лінії й декор жіночого традиційного одягу на Тернопільщині в кінці XIX – початку XX ст., спираються перш за все на речові докази — архівні фотографії, пам'ятки музейних колекцій та польові матеріали з наукових експедицій в усі райони області.

Дослідники народного одягу зауважили, що в XIX ст. спостерігається урізноманітнення регіональних особливостей українського національного костюму. Це обумовлено перш за все результатами змін у соціально-господарській системі села після реформи кріпосного права (1848 та 1861 років).

У XIX ст. з ростом товарності сільського господарства зростає промисловість, переважно галузі по переробці продуктів сільського господарства. Важливе значення для економічного розвитку краю мало інтенсивне будівництво залізниць, що розпочалося в 1870-х роках. Помітне місце в економіці Тернопільщини у другій половині XIX – початку XX ст. посідала торгівля. Звідси вивозили сільськогосподарські продукти, довозили головним чином промислові вироби, зокрема тканини.

Центрами економічного життя стають міста, що розташовані на перехресті транспортних магістралей. Зростає роль малих містечок, що в другій половині XIX ст. розвивалися значно динамічніше, чим великі міста. Поряд з мешканцями таких міст і містечок у товарно-грошові відносини активно вступали селяни, які проживали безпосередньо поблизу від ринкових центрів, залізниць. Це спонукало до розвитку міграційних процесів, обумовило появу нових елементів у традиційно-побутовій культурі селян. Особливу роль у цьому відіграла міграція чоловічого населення з села до міста. Чоловіки, які поповнювали заводський та фабричний пролетаріат, разом із заробітньою платнею приносили до села нові промислові вироби, в тому числі й текстильні товари.

Нова мода в селянському одязі зазвичай була спізнілим наслідуванням моди міщанської. Вбрання селян шили з дешевших тканин, воно було простішим у крої і вимагало менше тканини. Мода приносила свої терміни. Нові елементи у вбранні відображали соціально-економічне розшарування селянської громади.

Уже з 1890-х років перші зміни торкнулися архаїчного жіночого вбрання – сорочки. Для її пошиття почали купувати на маломістечкових ярмарках та в крамницях відносно недорого бавовняну тканину перкаль. За своєю фактурою тканина нагадувала звичне домоткане полотно з льону, але була значно тонша й еластичніша, краще піддавалася драпіруванню. Спочатку з неї шили лише станок у святковій сорочці, а “підтичку”, що прикривалася поясным одягом, з домотканого полотна. Найскоріше ці елементи з’явилися у селах, що розташовані поблизу міст Бережани, Гусятин, Тернопіль, Підволочиськ, Шумське, Кременець та містечок у цих районах.

У 1890 році в моду у середовищі міщанок ввійшла форма звичайної блузки з високим стоячим коміром, оздобленим мереживом, зі складками та кокеткою на грудях. Уже наприкінці XIX – початку XX ст. ці елементи були адаптовані сільськими кравчинями у жіночих сорочках. Так з’являються сорочки з високим стоячим коміром завширшки 6 см, із застіркою на 2-3 гудзички, пазушним розрізом, прикритим манишкою (довжиною 23-37 см, шириною 3,5- 13 см). Широкі рукави (30-36 см) внизу зібрані під манжети такої ж ширини, як і комір. Краї коміра, манжетів, внизу подолок почали оздоблювати фабричним мереживом чи вузенькими оборками. Сорочки такого типу побутували у Бережанському, Козівському, Кременецькому, Гусятинському районах.

Але остаточних конструктивних змін традиційні жіночі сорочки зазнають із заміною плечових уставок на "гестку" (Кременецький, Шумський р-ни), щільнокроєнні рукави, що передують рукавам-реглан та викроєнні пройми для рукавів (центральні райони Тернопільщини). Це, так звані, "блюзки", які почали шити наприкінці 1920-х років. В 1930-х роках під впливом модних тенденцій того часу змінюється й оформлення горловини сорочок. Зникає комір, виріз горловини глибшає. Втратив актуальність традиційний для народної сорочки глибокий пазушний розріз. Споконвічно довгі рукави коротшають до ліктів.

Таким чином, під кінець першої половини ХХ ст. жіноча сорочка втрачає малічно-знакову функцію. Завжди закриті одягом частини тіла — шия, зап'ястя рук відкриваються, вкорочується подолок. Отже, як бачимо, це відображення модних тенденцій, що проходили в той період у жіночій моді Європи в цілому.

Вплив міської моди на селянське вбрання найвиразніший там, де був тісний контакт селян з маломістечковою шляхтою та ремісниками. Особлива роль у цьому належала містечкам, де знаходилися млини, чесальні та валющі, крамниці, перукарні, кравецькі та швецькі майстерні, аптеки, а на початку ХХ ст. — фотографіє. Саме фотографії початку ХХ ст. демонструють нам нові елементи в народній одежі.

Використання селянами нових тканин (шале, пліс, кашемір, оксамит, перкаль) сприяло розповсдженню нових видів вбрання. Наприклад, модні серед сільських жінок спідниці з одноколірних тонкововняних тканин, оздоблені нашитими внизу оксамитовими смугами та "шалаянівки", пошиті з тонкововняної квітчастої тканини шале у 3-4, призібрані чи укладені у складки пілки. У 1920-30-х роках їх носили майже в усіх районах області, окрім північних, що знаходилися в той час у складі Радянського Союзу і куди не потрапляли товари західноєвропейського виробництва. Поверх спідниці одягали білий вишитий фартушок з перкалю. Такий фартух на Поділлі з'явився разом з сорочкою з перкалю й спідницею з фабричних тканин. Він дещо нагадував фартушок покоївки — такі ж застрочені поперечні складки, мережева, оборки. Лише вишивка характеризувала його як елемент народного одягу.

Безрукавка у святковому костюмі подолянки з'явилася лише у перших десятиліттях ХХ ст. Поки-що до кінця не з'ясовано, яким чином вона увійшла у народний костюм: чи під впливом культури вбрання інших народів, чи під впливом міської моди. Місцеві ознаки західноподільських безрукавок визначаються за кроєм і декором. Особливості крою простежуються у двох варіантах:

безрукавки короткі (до талії), з пришитими знизу клапанами — “ланцями”, або ж без них, з фігурним коміром чи без нього, із застібкою на гудзички (8–10 штук) або гаплички, виріз горловини мілкий; безрукавки подовжені (нижче пояса), ледь приталені, застібка на один-два гаплички на талії, виріз горловини глибокий.

Короткі безрукавки (“камізельки”, “горсики”, “кептарі”) шили з білого фабричного полотна, темних вовняних тканин, оксамиту. У перших двох випадках вишивку виконували різнокольоровою заповоччю технікою хрестик. Оксамитові камізельки, локалізовані в Бережанському, Козівському і на півночі Буцацького районів, розшивали різнокольоровим бісером. Зауважимо, що аналогічне вбрання було розповсюджене серед мешканців Сянокського повіту в Польщі в міжвоєнний період. Як стверджує дослідниця народного одягу цього терену М. Марціняк, вишиті оксамитові “камізельки” з’явилися тут під впливом пропагандистської діяльності проукраїнської організації “Просвіта”.

Подовжені безрукавки (“горсети”, “жупани”) виявлені у Тернопільському, Гусятинському і Підволочиському районах. Як поодинокі явище вони відомі і в Козівському районі. Шили їх з оксамиту темних кольорів, рідше — з тонкої вовняної тканини. Оксамитові горсети вишивали гаптом різнокольоровими нитками D.M.C. або стежарусом, тонкововняні горсети — гаптом різнокольоровою заповоччю.

Зміни торкнулися й верхнього плечового одягу. Свити, сардаки, з доморобного сукна, кожухи почав витісняти одяг, пошитий з легкої вовняної тканини на утепленій підкладці, що нагадував піджаки.

Треба зазначити, що й народна вишивка того часу зазнала впливу міської моди. Перш за все це домінування техніки хрестик, що в 1920-х роках витіснила з ужитку майже усі архаїчні прийоми вишивання на Поділлі. Зміни торкнулися й композиційно-стильових особливостей узорів. Переважаючими стали поліхромні геометричні та біхромні рослинні узори з елементами в стилі модерн. Їх звичайно не укладали сільські вишивальниці, а лише копіювали, змінюючи на свій смак, з розповсюджених у той час серед міщан та жінок сільських священиків модних журналів з надрукованими зразками для вишивання.

Варто згадати і про взуття, що з’явилося в селянському костюмі під впливом міської моди. Це найперше черевики на шнурівках з високими халявами й підборами та чобітки, які шили на замовлення у маломістечкових шевців. У “шнуровицях” досить

часто сфотографовані дівчата й молодиці з приміських сіл міст Підволочиська, Збаража, Тернополя та ін..

На поч. ХХ ст. серед головних уборів жінок з приміських сіл основне місце займала хустка. Квітчасті, малі й великі, тонкововняні чи бавовняні хустки фабричного виробництва прагнула мати кожна жінка. Така хустка була головним подарунком дівчині від хлопця, дружині від чоловіка. Власне, в таких хустках здебільшого сфотографовані сільські жінки на початку ХХ ст.. Як правило, це були вироби польських, австрійських текстильних фабрик.

За короткий період кінця ХІХ – перших десятиліть ХХ ст. традиційний народний одяг зазнав таких кардинальних змін, яких він не зазнавав упродовж всієї попередньої історії українського народу. Цей факт пояснюється не лише загальними тенденціями у сфері промислової моди, що через маломістечкову культуру ввійшли в усі галузі традиційно-побутової культури селянства, а й втратою символічного значення народного традиційного вбрання: етнодиференціюючого, обрядового, урочисто-святкового, естетичного, визначально-вікового.

Література:

1. Булгакова Л.П. Деякі конструктивні та художні особливості традиційних сорочок Полісся першої половини ХХ ст. // Народознавчі Зошити. – 1996. № 2.- С. 102-109
2. Булгакова Л.П. Народний одяг населення Київського Полісся (20-30-х рр. ХХ ст.) // Полісся України - Вип. 1. 1994. – Львів, 1997. – С. 123-147.
3. Булгакова Л.П. Традиційний жіночий одяг першої половини ХХ ст. // Полісся України. – Вип. 2. 1995 – Львів, 1999 – С. 159-176.
4. Історія міст і сіл Української РСР. Тернопільська область. – К ; 1973.
5. Матейко К.І. Український народний одяг. – К; 1977.
6. Ніколасва Т.О. Одяг // Поділля: Історико-етнографічне дослідження – К, 1994. – С. 260-276.
7. Marciniak M.J. Dawne ubiory dolinjan. - Sanok, 1994. – nr 32. – S. 5-66.